

LE
ES
KW
ES
TIES

INHOUD

Inleiding	11
HOOFDSTUK 1	
WAT IS LITERATUUR?	23
De waarde van literatuur	25
Twee voorbeelden om mee te beginnen	27
Vijf pogingen om literatuur te definiëren	32
De functies van literatuur	48
Van de theorie naar de praktijk	51
HOOFDSTUK 2	
WAT ZIJN POËTICAS?	59
Poëtica: wat?	62
De vier poëtica's volgens Abrams	66
Twee bedenkingen bij Abrams	82
Van de theorie naar de praktijk	83
HOOFDSTUK 3	
WAT IS FICTIE?	89
De autonomie van de literaire tekst	91
Fictief en fictioneel	91
Fictie als leesact	100
De functies van fictie	107
Van de theorie naar de praktijk	112
HOOFDSTUK 4	
WAT IS EEN AUTEUR?	119
Een eerste intuïtieve definitie	121
Auteursmythes	124
Beknopte geschiedenis van het auteursconcept	128
De plaats van de auteur in de moderne literatuurwetenschap	136
En de auteur kwam terug... ..	145
Van de theorie naar de praktijk	149

HOOFDSTUK 5

WAT IS EEN LEZER?	153
Identificatie en vervreemding	157
Traditionele versus moderne hermeneutiek	163
Hermeneutiek en het Duitse receptieonderzoek	167
De grenzen van de interpretatie	175
Nut en noodzaak van de canon	180
Van de theorie naar de praktijk	183

HOOFDSTUK 6

WAT ZIJN VERHALEN?	187
De analyse van verhalende teksten	190
Epische versus dramatische teksten	192
‘Er was eens’: het ontstaan van de verhaalttheorie	196
De structuralistische verhaalttheorie: het actantieel model van Greimas	199
Theorie van het vertellen: het werk van Genette	205
Tijdsverhoudingen: <i>temps</i>	207
Vertelsituaties: <i>voix</i>	219
Focalisatie en bewustzijnsrepresentatie: <i>mode</i>	232
Postklassieke narratologie	240
Van de theorie naar de praktijk	242

HOOFDSTUK 7

WAT IS POËZIE?	247
Het begin van een definitie	249
De spreesituatie: Jonathan Culler over lyriek	253
Beeldspraak	259
Versvorm	263
Het (woord)beeld en de bladspiegel	273
Het lezen van poëzie: van gesloten (New Criticism) naar open (deconstructie)	276
Van tekst naar intertekst	279
Van de theorie naar de praktijk	282
Nawoord	289
Bibliografie	295
Eindnoten	309

*I could never explain adequately to certain students in my literature classes, the aspects of good reading – the fact that you read an artist's book not with your heart (the heart is a remarkably stupid reader), and not with your brain alone, but with your brain and spine.
'Ladies and gentlemen, the tingle in the spine really tells you what the author felt and wished you to feel.'*

VLADIMIR NABOKOV¹

INLEIDING

In de inleiding tot zijn *Lectures on Literature* (1980), de neerslag van de collegenotities die hij voorbereidde voor zijn cursussen over de meesterwerken uit de westerse literatuurgeschiedenis die hij tussen 1941 en 1959 aan de universiteiten van Wellesley en Cornell doceerde, doet de Russisch-Amerikaanse auteur Vladimir Nabokov (1899-1977) het verhaal van ‘a little quiz’ die hij ooit gaf tijdens een lezingentournee aan een van de universiteiten waar hij toen te gast was (‘at a remote provincial college,’ zoals hij het zelf uitdrukt). De quiz bestond erin dat hij tien omschrijvingen gaf van voorwaarden waaraan een goede lezer moest beantwoorden. Uit die tien definities moesten zijn toehoorders er vier selecteren die volgens Nabokov van hen de best mogelijke lezer zouden maken. Dit zijn Nabokovs definities:

Select four answers to the question what should a reader be to be a good reader:

1. The reader should belong to a book club.
2. The reader should identify himself or herself with the hero or heroine.
3. The reader should concentrate on the social-economic angle.
4. The reader should prefer a story with action and dialogue to one with none.
5. The reader should have seen the book in a movie.
6. The reader should be a budding author.
7. The reader should have imagination.
8. The reader should have memory.
9. The reader should have a dictionary.
10. The reader should have some artistic sense.²

De definities die Nabokov van belang vindt, zijn de laatste vier. Zijn ideale lezer is er een die het nodige artistieke inzicht heeft in wat goede literatuur tot goede literatuur maakt: dat zijn bovenal de verbeeldingskracht van de auteur en diens spel met de taal. Een goede lezer moet volgens Nabokov in de eerste plaats zicht krijgen op het artistieke

meesterschap van degene die de tekst geschreven heeft. Nabokovs eigen literaire werk is bedoeld als uitnodiging om de hand van de schrijvende meester te bewonderen.

Niet elke lezer zal het met Nabokovs definities eens zijn. Sommigen zullen mogelijk definities 2 en 3 als de voor hen belangrijkste naar voren schuiven. Met de leeshouding die in deze twee definities centraal staat, voelde Nabokov naar eigen zeggen geen enkele affiniteit. Een roman is voor hem geen sociologisch traktaat en geen historische bron: het is een kunstwerk dat de lezer op artistieke gronden tegemoet moet treden. In zijn ogen nemen lezers die romans lezen om iets te weten te komen over de tijd waarin ze ontstonden de verkeerde leeshouding aan. Ze zijn op zoek naar kennis en informatie, niet naar leesplezier of artistieke ontroering, de ‘tingle in the spine’ waar Nabokov het over heeft in het motto bij deze inleiding.

Welke van de tien definities we ook verkiezen, lezers van literaire teksten hebben zonder meer ideeën, opvattingen en intuïties die verband houden met het wezen en het functioneren van de literatuur. Of die opvattingen uitgesproken zijn dan wel ergens in het onbewuste van onze leespraktijk verborgen liggen, doet weinig ter zake. We weten wat een gedicht is wanneer we er een zien en we weten waarom we naar een roman grijpen. We hebben met z’n allen ook ideeën over de kwaliteit van literaire teksten (we weten wat we goed vinden en wat niet) en hun betekenis (we zijn ervan overtuigd dat onze interpretatie indien niet de enig juiste dan toch een mogelijke interpretatie is). Maar we vragen ons zelden af waarom we juist *deze* intuïties hebben en geen andere. Evenmin staan we stil bij de vraag waar onze literatuuropvattingen op gebaseerd zijn en wat de principes zijn die onze interpretaties funderen of op zijn minst aannemelijk maken.

In de hoofdstukken die volgen, zetten we ons voor alle duidelijkheid niet op het normatieve standpunt van Nabokov. Er bestaat naar mijn mening niet zoiets als één correcte manier van lezen, evenmin als er handleidingen bestaan om die juiste leeshouding aan te leren. Wat

we wel kunnen, is op een zelfbewustere manier met literaire teksten omgaan, met meer inzicht in hoe we die teksten lezen en wat dat lezen voor ons kan betekenen. De overtuiging die ik in dit boek wil uitdragen, is dat een dergelijke reflectieve leeshouding het plezier in het lezen vergroot. Daarmee ga ik in tegen een van de clichés die over de studie van de literatuur bestaan: wie te veel nadenkt over hoe er gelezen moet worden, verliest zijn of haar plezier in dat lezen. *I beg to differ.*

De bedoeling van dit boek is om de lezer een zo breed en genuanceerd mogelijk beeld te schetsen van het denken over literatuur dat zich nu al meer dan twee eeuwen ontwikkelt. Het wil studenten en andere liefhebbers van de letteren vertrouwd maken met centrale begrippen en vragen die verband houden met de studie van de aard en het functioneren van literaire teksten. Het vakgebied waarop het een inleiding wil zijn, is dat van de ‘algemene literatuurwetenschap’. Dat adjectief geeft meteen aan dat we ons in dit boek niet zullen richten op de literatuur van een specifieke taal of periode. Aan bod komen problemen die gelden voor de literatuur in haar algemeenheid – al mogen we niet vergeten dat hier met ‘literatuur’ toch vooral de literatuur van het Westen wordt bedoeld.

De ‘leeskwesties’ waarnaar de titel van dit boek verwijst, zijn de volgende:

HOOFDSTUK 1

Hoe definiëren we literatuur en op grond van welke argumenten onderscheiden we literaire teksten van teksten die niet literair zijn?

HOOFDSTUK 2

Welke soorten literatuuropvattingen bestaan er en wat zeggen die opvattingen ons over de historische ontwikkeling van ons literatuurbegrip?

HOOFDSTUK 3

Wat verstaan we onder fictie en hoe stuurt die term ons leesgedrag?

HOOFDSTUK 4

In welke mate bepaalt de intentie van een auteur de betekenis van een tekst?

HOOFDSTUK 5

Welke rol speelt de lezer in het tot stand komen van literaire betekenis?

Dat we deze vragen ‘leeskwesties’ noemen, zegt meteen iets over de manier waarop we in dit boek naar het vakgebied zullen kijken. Onze kwesties zijn op het eerste gezicht abstracte vragen, methodologisch en soms zelfs filosofisch van aard. Toch is de algemene literatuurwetenschap geen louter ‘beschouwelijk’ vakgebied. Net zoals onze kijk op filosofische kwesties een rol kan spelen in ons gedrag van alledag, heeft ons antwoord op de zopas vermelde vragen een concrete impact op de manier waarop we teksten lezen. Als we, om meteen een voorbeeld te geven, vinden dat de juiste betekenis van een gedicht ligt in wat de auteur met zijn tekst heeft willen zeggen, dan lezen we dat gedicht anders dan wanneer we de tegengestelde opvatting huldigen en ervan uitgaan dat auteursintenties geen maatstaf mogen zijn in de beoordeling van literaire teksten. In het eerste geval gaan we mogelijk buiten het gedicht op zoek naar uitspraken van de auteur die ons een beeld kunnen geven van hoe en wat hij of zij denkt, terwijl in het andere geval de focus vooral ligt op hoe de compositie van het gedicht onze creatieve verbeelding prikkelt.

We zullen bij elk van de vijf hiervoor vermelde leeskwesties al snel merken dat er niet één juist antwoord bestaat op de vragen die ze aan de orde stellen. Ik geef opnieuw een voorbeeld: in ons eerste hoofdstuk bespreken we verschillende soorten antwoorden op de vraag wat literatuur is. Zoals we zullen zien, levert elk van die antwoorden zijn eigen conceptuele problemen op en is geen ervan volkomen sluitend. Door een beeld te krijgen van de verschillende perspectieven van waaruit onze vraag kan worden bekeken, komen we tot een afgewogen en genuanceerd antwoord dat veel verder gaat dan het al bij al intuïtieve antwoord dat ieder van ons op elk van de vermelde vragen paraat heeft.

In hoofdstuk 4 vertrekken we van de vraag ‘wat is een auteur?’ Dat is een gemakkelijke, denken we spontaan: de auteur is degene die de tekst schreef. In onze bespreking van deze kwestie zullen we nochtans snel zien dat zo’n onmiddellijk antwoord de complexiteit van het concept ‘auteur’ allerminst vat.

Een ander belangrijk beginsel van dit boek is het besef van de historische bepaaldheid van wat we literatuur noemen. Ik ga door op het laatste voorbeeld: ideeën over wat een auteur is verschilden in de middeleeuwen sterk van wat we vandaag onder de term verstaan. Hetzelfde geldt voor het begrip ‘literatuur’: wat we daar aan het begin van de eenentwintigste eeuw onder verstaan (een verzameling teksten die met esthetische bedoelingen zijn geschreven en het product zijn van de verbeeldingskracht van een schrijver) correspondeert niet met de teksten die we tot de literatuur van de oudheid rekenen. Tot die laatste categorie behoren teksten die we vandaag wetenschappelijk, filosofisch of politiek zouden noemen, categorieën die vandaag voor de meesten van ons buiten het domein van de literatuur vallen.

Het belang van de problemen die in het vakgebied van de algemene literatuurwetenschap centraal staan, is niet een louter theoretische of academische aangelegenheid. De leeskwesties waarover we het zullen hebben, worden in dit boek behandeld aan de hand van concrete voorbeelden, verduidelijkt en relevant gemaakt aan de hand van zoveel mogelijk gevalstudies. De voorbeelden die ik behandel, zijn afkomstig uit de literatuur van verschillende talen en periodes, ontleend aan teksten die ik zelf de moeite waard vind. Elk van de teksten waaraan in dit boek fragmenten zijn ontleend, kan de lezer wat mij betreft als lectuurtips beschouwen. Dat de meerderheid van mijn voorbeelden uit de Engelstalige literatuur komt, zegt enkel iets over de achtergrond van de auteur van dit boek. Het is de literatuur die ik denk het beste te beheersen. Ik hoop in elk geval dat de voorbeelden in die mate voor zich spreken dat de lezers van dit boek ook plezier zullen vinden in het zoeken naar eigen bijkomende voorbeelden.

De centrale overtuiging van dit boek zal intussen geen verrassing meer zijn: de problemen waarmee men zich in de algemene literatuurwetenschap bezighoudt, hebben verband met de concrete leeservaring van de meest diverse lezers, gaande van de leek die een boek leest om zich te ontspannen en weg te dromen tot de specialist die een tekst tot in de details wil analyseren en interpreteren. Om het praktische karakter van wat volgt te onderstrepen, eindigt elk hoofdstuk met een paragraaf ‘van de theorie naar de praktijk’. Daarin worden de conceptuele vragen die in de eerste vijf hoofdstukken aan bod komen afrondend teruggekoppeld naar de praktijk van het lezen.

Naast de vijf ‘leeskwesties’ die hiervoor werden geïdentificeerd, bevat dit boek een inleiding in de analyse van verhalen (HOOFDSTUK 6) en gedichten (HOOFDSTUK 7). De uiteindelijke bedoeling van elk van de zeven hoofdstukken is dat we beter en zelfbewuster gaan lezen. Lezen (ofwel: interpreteren) doet zowat iedereen, al dan niet met het nodige plezier. We lezen en interpreteren overigens niet alleen boeken, maar ook andere ‘dingen’ die we in ons leven ontmoeten: de gedachten van onze vrienden, familieleden en toevallige passanten; onze favoriete films of toneelstukken; de plattegrond van een onbekende stad die we bezoeken; de al dan niet alledaagse situaties waarin we ons bevinden; zaken die we gedroomd, gehoord of gedacht hebben. Lezen is als ademen: iets wat we vanzelf doen en wat we nodig hebben om te leven. Het is een antropologisch gegeven: het hangt samen met het mens-zijn. Zoals de Duitse literatuurwetenschapper Wolfgang Iser (1926-2007) het stelt op de openingspagina van zijn in het Engels geschreven boek *The Range of Interpretation* (2000): ‘Human beings live by constantly interpreting.’ Om die reden, zegt Iser, moeten we de bekende uitspraak van Descartes (1596-1650) misschien zelfs aanpassen: ‘We interpret, therefore we are.’³

Het ‘natuurlijke’ en vanzelfsprekende gegeven van het lezen en het interpreteren is de stof waarmee de algemene literatuurwetenschap zich bezighoudt. In de meest eenvoudige, maar daarom zeker niet minst rake omschrijving die je van het vakgebied zou kunnen geven: wie

zich verdiept in de algemene literatuurwetenschap, leert lezen. En wie meteen wil tegenwerpen dat we toch al lang kunnen lezen, moet het voorgaande dan maar als volgt lezen: ‘leert *beter* lezen’, ‘leert *anders* lezen’. De Franse literatuurwetenschapper Tzvetan Todorov (1939-2017) vertrekt van diezelfde vaststelling: ‘Rien de plus commun que l’expérience de la lecture, et rien de plus ignoré. Lire: cela va tellement de soi qu’il semble, à première vue, qu’il n’y ait rien à en dire.’⁴ Met onze beschouwingen in dit boek willen we voorbij dat ‘op het eerste gezicht’ raken en vragen stellen bij wat vanzelfsprekend lijkt, problematiseren wat evident is.

Uit de woorden van Todorov mag blijken dat hij zijn discipline als een kritische wetenschap beschouwt (zijn er andere?): zij stelt ‘waarom’-vragen in verband met het functioneren van teksten en de manier waarop die voor ons betekenis geven aan de werkelijkheid waarin ze voorkomen en waarnaar ze verwijzen. Waarom geloven we dat een tekst *x* betekent en niet *y*? Waarop baseren we ons wanneer we een bepaalde tekst literair noemen? Waarom vinden we het aan de ene kant belangrijk te weten wat een auteur bedoelde toen hij een gedicht schreef, maar willen we aan de andere kant ook de taak van de lezer niet onderschatten bij het tot stand komen van betekenis?

In *Critical Practice* (nog steeds een van de beste inleidingen in het vakgebied) ziet de Britse literatuurwetenschapper Catherine Belsey (°1940) het als de taak van haar discipline om in te gaan tegen heersende *common sense*-opvattingen met betrekking tot het lezen van literatuur en het functioneren van teksten en andere talige uitingen. De rode draad in haar analyse van deze *common sense*-opvattingen is de idee van wat zij het *expressive realism* noemt.⁵ Dat *expressive realism* brengt twee principes samen die Belsey in haar eigen werk ter discussie stelt en problematiseert:

(1) De idee dat een literaire tekst een eenvoudige uitdrukking is (*expression*) van iets wat aan de tekst voorafgaat (de gevoelens of gedachten van een auteur, een boodschap die de auteur in zijn tekst wil verwoor-

den, een wereldbeeld waarvan de tekst een illustratie zou zijn). Deze opvatting, stelt Belsey, dreigt te veronachtzamen wat literatuur tot literatuur maakt. De literaire tekst is nooit zomaar een uitdrukking van een inhoud, zegt Belsey: hij is in de eerste plaats vorm, een vorm bovendien die datgene wat wordt verwoord op een bijzondere manier aan de orde stelt. Als we dat niet inzien, gaan we voorbij aan de intuïtie die de meeste auteurs van literaire teksten hebben: de tekst zelf is wat ze willen zeggen en ze zouden dat nooit op een andere manier kunnen uitdrukken. Literaire teksten laten zich niet zomaar navertellen: ze slagen er enkel in te zeggen wat ze zeggen op de manier waarop ze het zeggen. Ook al weten we dat, toch vragen we ons tijdens het lezen voortdurend af: wat zou de auteur hiermee bedoeld hebben? Of ook nog: wat wil deze tekst zeggen? Belsey wil niet zozeer dat we ophouden ons dat af te vragen; ze wijst erop dat we niet mogen vergeten te kijken naar de manier waarop in de literatuur iets wordt gezegd (en daarbuiten, *for that matter*).

(2) Een bijkomende premisse van het *expressive realism* is de idee dat een literaire tekst de getrouwe ('realistische') weerspiegeling zou zijn van iets anders (van de gedachten of gevoelens van een auteur of een personage, van een wereldbeeld). Die gedachte, die volgens Belsey op dezelfde manier het literaire gehalte van een tekst dreigt te veronachtzamen als de zo-even beschreven gedachte, zien we nochtans vaak terugkeren, zowel in de gevestigde literaire kritiek als in onze dagelijkse omgang met onze favoriete boeken. Denken we maar aan de uitspraak dat het werk van deze of gene auteur 'een waarheidsgetrouw beeld geeft van het Frankrijk van de eerste helft van de negentiende eeuw' of de verzuchting dat een bepaalde roman ons zo heeft aangegrepen omdat de auteur ons 'op sleeptouw nam in het Londen van voor de industriële revolutie'. Op zich is er niets verkeerd met dergelijke uitspraken, stelt Belsey, zolang we maar beseffen dat ze voorbijgaan aan het literaire gehalte van de teksten die we lezen. Belsey wil in haar denken een stap verder gaan en begrijpen hoe het komt dat een auteur er met zijn tekst in slaagt ons die indruk van historische waarachtigheid te geven. Voor haar kan die vraag enkel worden beantwoord door aan-

dachtig te kijken naar de schrijftechnieken die een auteur hanteert. Dat is wat we in het vervolg van dit boek ook zullen doen – onder meer.

Ik heb dit boek hiervoor al bestempeld als een inleiding. Inleidingen zijn wat ze zijn: inleidend van aard. Dat betekent dat elk van de onderwerpen die in dit handboek worden aangeraakt, het verdient om verder uitgediept te worden. Het betekent ook dat een aantal thema's die sommige lezers hier mogelijk zullen verwachten, minder of misschien helemaal niet aan bod komen. De lezer die zich verder wil bekwamen in de wereld van de literatuurstudie, vindt achterin dit boek bij elk hoofdstuk een selectieve bibliografie. Wie zich in die wereld wil verdiepen, begint aan een avontuur waarvan de reis belangrijker is dan de bestemming: aan het lezen komt niet snel een einde.

HOOFDSTUK 1

*Wetenschappelijk waagt niemand zich aan een algemeen geldende
definitie van 'goede literatuur'. Die is net zomin mogelijk als de
wetenschappelijke definitie van 'lekker weer'.*

FRANS-WILLEM KORSTEN¹

WAT IS LITERATUUR?

We beginnen dit hoofdstuk met wat velen de vraag der vragen zullen noemen: wat *is* literatuur nu eigenlijk? Die vraag naar de omschrijving van het eigenlijke object van de algemene literatuurwetenschap – de literatuur, in al haar (geografisch en historisch diverse) vormen – is een heikel punt in het vakgebied. De voorbije decennia zijn verschillende pogingen ondernomen om het literatuurbegrip voor eens en altijd te omschrijven, maar geen daarvan is volkomen bevredigend gebleken. In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we dieper in op de argumenten die ten grondslag liggen aan verschillende van die pogingen, die we van commentaar en (tegen)voorbeelden voorzien.

DE WAARDE VAN LITERATUUR

Een van de centrale problemen die samenhangen met de definitie van het begrip ‘literatuur’, is de evaluatieve aard van de term.

‘Although the simple definition of ‘literature’ is ‘anything that is written down’,’ lezen we in een Engelse inleiding in de literatuurwetenschap, ‘the word has become primarily associated with works of fiction, drama, and poetry, and weighted with the impossible-to-quantify distinction of merit and superiority.’²

Het predicaat ‘literair’ houdt met andere woorden een waardeoordeel in: literatuur wordt verondersteld ‘goed’ te zijn voor lezers, ze draagt belangrijke waarden uit in de ogen van haar verdedigers. Nochtans: waardeoordelen variëren naargelang plaats en tijd. Pogingen om voor eens en altijd vast te leggen wat literatuur precies is – in termen van kenmerken van de bewuste teksten, bijvoorbeeld, die intrinsiek-literair zouden zijn en dus een onderscheid mogelijk maken tussen literaire en niet-literaire teksten – zien we al snel stranden. Dat maakt het begrip ‘literatuur’ overigens niet uniek. Andere moeilijk te vatten ‘evaluatieve’ termen zijn legio: ‘vrijheid’, ‘kunst’, ‘liefde’, maar ook: ‘onkruid’. Over de vergelijking tussen ‘literatuur’ en ‘onkruid’ heeft de Amerikaanse

literatuurwetenschapper Jonathan Culler (°1944) het in het spoor van John Ellis (°1936) in zijn *Literary Theory: A Very Short Introduction*. ‘How do you recognize a weed?’ vraagt Culler zich met Ellis af:

Well, the secret is that there isn't a secret. Weeds are simply plants that gardeners don't want to have growing in their gardens. If you were curious about weeds, seeking the nature of 'weedness', it would be a waste of time to try to investigate their botanical nature, to seek distinctive formal or physical qualities that make plants weeds. You would have to carry out instead historical, sociological, perhaps psychological enquiries about the sorts of plants that are judged undesirable by different groups in different places.³

Iets vergelijkbaars geldt voor het begrip ‘literatuur’. Een onderzoek in termen van de formele kenmerken van literaire teksten zal ons geen sluitende definitie opleveren, al was het maar omdat verschillende van die kenmerken ook in niet-literaire teksten voorkomen. Als we te weten willen komen waar het begrip ‘literatuur’ precies voor staat, moeten we onze vraag niet ontologisch formuleren, maar functioneel. De vraag is dan niet ‘wat is literatuur?’, maar wel ‘wat wordt door een bepaalde groep mensen op een bepaald moment als literatuur beschouwd?’. Welke teksten krijgen de functie ‘literatuur’? Welke teksten doen wat we in onze maatschappij van literatuur verwachten? We zullen later in dit hoofdstuk zien dat de verschuiving van een ontologische naar een functionele definitie het probleem er niet minder lastig op maakt: literatuur kan verschillende functies hebben en die zijn niet altijd even compatibel.

TWEE VOORBEELDEN OM MEE TE BEGINNEN

Dat het begrip ‘literatuur’ met historisch en cultureel bepaalde waarden samenhangt, kunnen we mooi illustreren aan de hand van twee in 2003 verschenen teksten waarin opvattingen over literatuur een centrale rol spelen. De boeken in kwestie zijn de roman *Elizabeth Costello* van de Australische (van oorsprong Zuid-Afrikaanse) auteur en Nobelprijswinnaar J.M. Coetzee (°1940) en de autobiografische essaybundel *Reading Lolita in Tehran. A Story of Love, Books and Revolution* van de Iraanse literatuurdocente Azar Nafisi (°1948). Uit deze twee werken spreekt een andere visie op literatuur die meteen ook duidelijk maakt dat de omstandigheden waarin we literatuur lezen (de culturele omgeving waarin we ons bevinden, bijvoorbeeld) een rol spelen in de manier waarop we het begrip evalueren.

Elizabeth Costello is het verhaal van een ouder wordende schrijfster die bekend is geworden door haar romans en de hele wereld afreist om prijzen in ontvangst te nemen, interviews over haar werk te geven en deel te nemen aan congressen waarop ze wordt uitgenodigd om bijvoorbeeld te spreken over de relatie tussen literatuur en geweld. In de verschillende hoofdstukken van de roman laat Coetzee zijn hoofdpersonage een pleidooi houden voor de grote, bevrijdende waarde van de literatuur. Elizabeth Costello is het grondig eens met de stelling die Salman Rushdie verdedigt in zijn essay ‘Is er dan niets meer heilig?’: ‘De literatuur is de enige plek in iedere samenleving, waar we, binnen de beslotenheid van ons eigen hoofd, *stemmen kunnen horen, die op alle mogelijke manieren overal over praten*.⁴ Literatuur biedt met andere woorden een vrijplaats, een plaats waar alternatieven kunnen worden geformuleerd en waarheden op hun kop gezet. Om die reden alleen al vindt ook Costello haar artistieke praktijk van het uiterste belang, zowel politiek gesproken als in haar individuele leven.